

різноманітної палітри спілкування та тренінг психологічного консультування з труднощів у спілкуванні.

Список використаних джерел

1. Заброцький М.М., Максименко С.Д. Комунікативна компетентність учителя: сутність і шляхи формування. – К. – Житомир: Волинь, 2000. – 32 с.
2. Петровська Л.А. Принцип сензитивности как шкала рефлексии / Под ред. Х.Миккина, Ю.Орн. – Изд – во ТГУ, 1983. – С.47-59.
3. Прозорова Е.В. Педагогические условия развития коммуникативной компетентности // Мир психологии. – 2000. – № 2. – С.191-202.
4. Психогимнастика в тренинге / Под ред. Н.Ю.Хряцовой. – СПб.: Речь; Институт тренинга, 2001. – 32-40 с.
5. Чепелева Н.В. Становлення професійної компетентності в системі вузівської підготовки практичних психологів // Психолого-педагогічна наука і суспільна ідеологія: Матеріали методологічного семінару АПН України, 12 листопада 1998 р. – К.: Гнозис, 1998. – С.52-69.

The article discusses peculiarities of individual competence in the process of communication as an essential condition of social being and socialization of the individual. A program of training sessions as an effective means of developing communicative competence of the individual.

Key words: communicative competence, communication, social and psychological training, communicative situation, cooperation.

Отримано: 6.03.2010

УДК 37.018.1:81-028.1-053.4

С.А.Михальська

Особливості родинного спілкування як чинника комунікативно-мовленнєвого розвитку дитини дошкільного віку

У статті розкрито теоретичні підходи до проблеми родинного спілкування в психолого-педагогічній літературі, чинники та критерії комунікативно-мовленнєвого розвитку дошкільника.

Ключові слова: розвиток спілкування, дошкільник, мовлення, батьки, комунікативно-мовленнєвий розвиток.

В статье раскрыты теоретические подходы к проблеме семейного общения в психолого-педагогической литературе, факторы и критерии коммуникативно-речевого развития дошкольника.

Ключевые слова: развитие общения, дошкольник, речь, родители, коммуникативно-речевое развитие.

Спілкування з дорослими є головним фактором психічного розвитку з народження дитини упродовж перших семи років її життя, тому порушення родинного спілкування – одна з найбільш актуальних проблем сімей, а для успішного розвитку у дітей комунікативних умінь та формування культури мовленнєвого спілкування необхідно враховувати особливості комунікативно-мовленнєвого розвитку, потреби, які його мотивують, специфіку родинного спілкування. Залучення дитини до мовленнєвого спілкування з дорослими та однолітками позитивно впливає на розвиток її комунікативних потреб і мовлення.

Метою дослідження є теоретичне обґрунтування та експериментальне вивчення родинного спілкування та встановлення його впливу на комунікативно-мовленнєвий розвиток дошкільника.

На важливості дослідження комунікативно-мовленнєвого розвитку, зокрема через спілкування в сім'ї з дітьми дошкільного віку, наголошують Г.М.Андрєєва, Г.І.Капсея, О.Л.Кононко, С.В.Корницька, В.У.Кузьменко, Т.О.Піроженко, Ю.О.Приходько, А.Г.Рузьська [1-3; 5-7; 9]. Вони стверджували, що міжособистісна комунікація в сім'ї важлива для обміну інформацією, виконання ролей у спільній діяльності, встановлення та розвитку міжособистісних відносин, пізнання оточуючих та самопізнання.

Отже, соціальна та психолого-педагогічна значущість проблеми, недостатня розробленість названих аспектів та важливість їх дослідження на етапі дошкільного дитинства, коли головним фактором психічного розвитку є спілкування з батьками, зумовили вибір теми нашого дослідження: “Особливості родинного спілкування як чинника комунікативно-мовленнєвого розвитку дитини дошкільного віку”.

Родина — це школа, де дитина навчається, як жити в суспільстві. Тут вона отримує досвід соціальних стосунків у м'якій, емоційно підкріпленій, захищеній формі, серед близьких людей, для яких вона є найвищою цінністю. І тільки після цього особистість готова до налагодження об'єктивних стосунків з іншими людьми. Ця — соціальна — функція робить інститут сім'ї дуже стійким. Саме родина вводить дитину в світ соціальних стосунків.

Теоретичний аналіз показав, що, незважаючи на багатоплановість психологічних досліджень проблеми комунікативно-

мовленнєвого розвитку, недостатньо з'ясованою залишилась проблема впливу родинного спілкування на комунікативно-мовленнєвий розвиток дошкільника. Тоді як вказана проблема є важливою і актуальною, а вказаний віковий період має надзвичайно велике значення для психологічного розвитку особистості, дає їй можливість реалізувати як соціальну, так і інтелектуальну активність у колі однолітків та дорослих людей.

Комунікативно-мовленнєвий розвиток – це процес становлення форм і засобів мовної взаємодії дитини з оточуючими, під час формування мовленнєвих умінь та навичок дитини.

Компонентами комунікативно-мовленнєвого розвитку дошкільника, є:

- мовленнєвий розвиток дитини (за критеріями: фонетико-фонематичний розвиток, синтаксичний, семантичний);
- комунікативний розвиток дитини (у спілкуванні з батьками (за критеріями: тип та мотиви спілкування з батьками, ставлення до батьків та очікування від спілкування з ними, культура спілкування) та однолітками (комунікативні вміння, культура спілкування, критерії вибору партнера для спілкування));
- родинне спілкування з дитиною (ставлення до дитини, тип сімейного виховання і спілкування, невербальні засоби спілкування дитини).

Експериментальна робота проводилась на базі Кам'янець-Подільського дошкільного навчального закладу “Олімпійський” № 5 та багатопрофільного навчально-реабілітаційного центру упродовж 2006-2009 років. Загальна кількість дітей, які брали участь у констатувальному етапі дослідження – 150: 75 молодшого і 75 старшого дошкільного віку. Загальна кількість родин, які брали участь у констатувальному етапі дослідження – 120.

Загалом діагностична робота була спрямована на вивчення родинного спілкування і комунікативно-мовленнєвого розвитку дошкільника.

На етапі констатувального експерименту вивчався комунікативно-мовленнєвий розвиток дитини. Діагностична робота відбувалась у двох напрямках. Перший спрямований на вивчення актуального рівня мовленнєвого та комунікативного розвитку дитини дошкільного віку. Другий – на з'ясування типу родинного спілкування.

Для характеристики комунікативно-мовленнєвого розвитку дошкільника та особливостей родинного спілкування були показовими і ефективними такі методики.

1. Діагностика мовленнєвого розвитку дитини (фонетико-фонематичний, синтаксичний та семантичний розвиток дитини):

“Альбом індивідуального обстеження дошкільника” Т.О.Ткаченко, методика “Особливості мовленнєвого розвитку дошкільника” А.О.Павлова, Л.О.Шустова, “Методика діагностики мовленнєвих здібностей” Ю.В.Мікляєва, В.М.Сидоренко, тест “Володіння зв'язним мовленням”, тест “Словниковий запас”, експериментальна ситуація.

2. Діагностика комунікативного розвитку дитини у спілкуванні з батьками (тип та мотиви спілкування з батьками, ставлення до батьків та очікування від спілкування з ними, навички культури спілкування): методика вивчення мотивів взаємодії з дорослими (Г.А.Урунтаєва, Ю.О.Афонькіна), експериментальна ситуація (“Методика вивчення типу спілкування дитини з дорослим” (М.І.Лісіна, Х. Шерязданова), методика Рене Жюлія, методика вивчення особистісних очікувань дитини в спілкуванні з дорослими (Г.А.Урунтаєва, Ю.О.Афонькіна), методика вивчення навичок культури спілкування (з дорослими).

3. Діагностика комунікативного розвитку дитини у спілкуванні з однолітками (сформованість комунікативних умінь, навички культури спілкування, критерії вибору партнера для спілкування): методика вивчення вільного спілкування дітей (методика одномиттевих зрізів структури груп дитячого садку), експериментальна ситуація, методика вивчення навичок культури спілкування (з однолітками), методика вивчення критеріїв вибору партнера для спілкування (Г.А.Урунтаєва, Ю.О.Афонькіна).

4. Діагностика ставлення до дитини: діагностика батьківського ставлення А.Я.Варга, В.В.Століна, методика PARI E.Шиффер, Р.Белла.

5. Дослідження типу сімейного виховання і спілкування: опитувальник АСВ (аналіз сімейного виховання).

6. Оцінка невербальних засобів спілкування дитини: анкета “Оцінка дорослими невербальної поведінки дитини” (для батьків) Т.Піроженко [3; 4; 8].

Отримані експериментальні результати дозволяють співвіднести результати першого і другого напрямків дослідження і встановити взаємозв'язок між рівнем комунікативно-мовленнєвого розвитку дитини та типом родинного спілкування. З'ясуємо етапи та методи, які були використані для вивчення родинного спілкування і комунікативно-мовленнєвого розвитку дошкільника.

Зіставивши дані, отримані у ході вивчення мовленнєвого і комунікативного розвитку дошкільників, нами було встановлено, що комунікативно-мовленнєвий розвиток лише незначної кількості дітей молодшого дошкільного віку віднесено до високого рівня розвитку (дані подано у таблиці 1).

Таблиця 1

Узагальнені кількісні характеристики комунікативно-мовленнєвого розвитку дошкільників

Критерії	Рівень розвитку (%)		
	Високий	Середній	Низький
Мовленнєвий розвиток	24,65	57,75	17,6
Комунікативний розвиток	21,7	49,45	28,85
Комунікативно-мовленнєвий розвиток	23,2	53,61	23,19

Узагальнивши отримані в ході експериментального вивчення комунікативно-мовленнєвого розвитку результати, пропонуємо характеристику комунікативно-мовленнєвого розвитку дитини дошкільного віку за трьома рівнями (високий, середній, низький).

Високий рівень комунікативно-мовленнєвого розвитку дитини дошкільного віку характеризується тим, що вона добре сприймає мовленнєвий матеріал на слух, переключається з одного складу на інший, фонематичне сприймання у нормі, звуковимова правильна, дикція чітка, сила голосу і темп мовлення нормальні, правильне словотворення, добре підбирає граматичну категорію за аналогією, складає речення за зразком дорослого, виправляє помилки у реченнях. Дитина добре розуміє словосполучення, дії, ознаки, категорії, семантичне орієнтування у нормі, правильне метафоричне використання слова, вживає декілька описових ознак, вказує на основний вид використання, виділяє суттєві ознаки. Дитина супроводжує мовлення посмішкою, виразністю інтонації, розуміє різні компоненти невербальної поведінки партнера, часто використовує невербальні засоби спілкування, вміє привітатись, звернутись, звернути увагу, залучити до дії, передати інформацію, подякувати, запитати, поставити уточнююче запитання, виразити незгоду, заперечення; поводить відповідно до правил поведінки: не втручається в розмову старших, не перебиває того, хто говорить, ввічливо відповідає на прохання, запитання. Дитина налагоджує спілкування з незнайомими ровесниками, молодшими і старшими дітьми; очікує від дорослих схвалення, знає, яку поведінку від неї чекають дорослі та їхню реакцію на неї; взаємодії з дорослим виявляється в отриманні нових вражень, сумісних дій; дитина часто вступає в контакт з однолітками. Спостерігається велика кількість контактів під час спілкування, яке носить інтенсивний характер; дитина планує спільну діяльність до її початку, враховує бажання іншої дитини, дає поради, вміє виправити недоліки в роботі.

Середній рівень комунікативно-мовленнєвого розвитку дитини дошкільного віку характеризується тим, що дитина сприймає

мовленнєвий матеріал на слух, розуміє словосполучення, дії, ознаки; категорії не завжди правильно визначає, семантичне орієнтування у нормі, звуковимова правильна, у мовленні спостерігається недостатня кількість слів, вона виділяє неважливі ознаки, вказує на несуттєві функції предмета. Дитина правильно метафорично використовує слова, вживає декілька описових ознак, вказує на основний вид використання, виділяє суттєві ознаки, підбирає граматичну категорію за аналогією за допомогою дорослого, складає речення за аналогією за зразком дорослого, погано виправляє помилки у реченнях. Мовлення супроводжується посмішкою, поглядом, жестами, розумінням деяких компонентів невербальної поведінки партнера, використанням невербальних засобів спілкування. Дитина дякує дорослому, одноліткам за допомогу, увагу; зрозуміло висловлює прохання. Звертаючись до однолітків, називає їх на ім'я, дивиться на них уважно, слухає відповідь, розмовляє привітно; дотримується елементарних правил поведінки: поводить спокійно, не кричить, не заважає іншим. Очікує від дорослих схвалення, знає, яку поведінку від неї чекають дорослі. Взаємодії з дорослим виявляє у ласці дорослого, слуханні казки, сумісних діях. Спостерігається значна кількість контактів під час спілкування, яке має інтенсивний характер. Дитина при розв'язанні завдань діє цілеспрямовано або "шляхом проб і помилок"; нав'язує функцію, роль; стежить за виконанням правил іншою дитиною.

Низький рівень комунікативно-мовленнєвого розвитку дитини дошкільного віку характеризується тим, що у дитини погане сприймання мовленнєвого матеріалу на слух та переключення з одного складу на інший, звуковимова не завжди правильна, дикція нечітка, сила голосу слабка, темп (повільний / швидкий). Правильно утворює слова, не завжди за аналогією підбирає граматичні категорії, складає речення за аналогією за допомогою дорослого, не виправляє помилки у реченнях, погано розуміє словосполучення, дії, ознаки; категорії неправильно визначає, семантичне орієнтування порушене, відповідь на запитання, навіть після уточнення, залишається недостатньо правильною. Контактвстановлювальні засоби слабо виражені, спостерігається розуміння деяких компонентів невербальної поведінки партнера, рідко використовує невербальні засоби спілкування. Дитина вітається і прощається з дорослими і однолітками, вживає слова, що виражають прохання, подяку (спасибі, будь ласка), називає на ім'я і по батькові вихователів, виявляє увагу, співчуття до однолітків (ділиться іграшками, поступається), відгукується на прохання іншої дитини, допомагає їй. Дитина очікує від дорослих осуду, не знає, якої поведінки від неї чекають дорослі, а взаємодія з дорослим виявляється

у ласці дорослого, бажанні послухати казку. Спілкування носить вибірковий характер, тривалість спілкування в одному гурті невелика. При розв'язанні завдань погоджується з планом, запропонованим однолітком, діє "шляхом проб і помилок", не бере участі в розподілі обов'язків, підкоряється вимогам однолітків, не дотримується правил, не помічає своїх помилок.

Отже, за результатами цього етапу констатувального експерименту встановлено, що у старшому дошкільному віці зростає кількість дітей, яким притаманний високий рівень комунікативно-мовленнєвого розвитку, та зменшується кількість тих, яким притаманний низький рівень сформованості будь-яких показників. На усіх вікових етапах найбільшою виявилась кількість тих дітей, у яких рівень сформованості як окремих параметрів, так і їх комплексу оцінено як середній. Майже третя частина молодших та десята старших дошкільників виявила низький рівень комунікативно-мовленнєвого розвитку.

Окрім вивчення комунікативно-мовленнєвого розвитку дошкільників, у ході діагностичної роботи вивчалися особливості родинного спілкування дошкільника. Експериментальні результати цього етапу роботи представлені далі.

На основі перерахованих досліджень типу родинного виховання дошкільника та типів виховання і спілкування нами було виділено п'ять типів спілкування батьків і дітей: авторитарний, ліберальний, гармонійний, індивідуальний, негармонійний.

Узагальнюючи отримані дані в ході дослідження типу родинного спілкування ми отримали такі результати:

– 17,4% сімей використовують **авторитарний тип** родинного спілкування, що **характеризується** зайвою концентрацією на дитині. Спостерігається гіперпротекція в процесі виховання і спілкування. Дитина в таких сім'ях в центрі уваги батьків, які віддають їй багато сил і часу, лишаять самостійності, ставлячи численні обмеження і заборони.

– 47,8% родин використовують **ліберальний тип родинного спілкування, що характеризується** надмірною емоційною дистанцією з дитиною. Дитина представляється не пристосованою, не успішною, відкритою для поганих впливів. У зв'язку з цим батьки прагнуть захистити дитину від труднощів життя і строго контролювати її дії. Водночас можна говорити про поблажливості: батьки балують своїх дітей, будь-яке їхнє бажання стає законом. Також спостерігається нестійкість стилю виховання і спілкування.

– 19,6% батьків використовують **гармонійний тип родинного спілкування, що характеризується** оптимальним емоційним контактом. Батьки високо оцінюють інтелектуальні і творчі здібності дитини, переживають почуття гордості за неї. Вони заохочують

ініціативу і самостійність дитини, прагнуть бути з нею на рівних. Батьки довіряють дитині, прагнуть стати на її точку зору в спірних питаннях.

– 8,7% індивідуальний тип. Батькам здається, що дитина не доб'ється успіху в житті через низькі здібності, невеликий розум, погані схильності. Дитина вляється не пристосованою, не успішною, відкритою для поганих впливів. Батьки не довіряють своїй дитині, досаджують на її неуспішність і невмілість. Спостерігається низький рівень контролю з боку батьків.

– 6,5% негармонійний тип. Здебільшого батьки відчувають до дитини злість, досаду, роздратування, образу. Вони не довіряють дитині і не поважають її, вимагають від дитини беззастережної слухняності і дисципліни. Вони прагнуть нав'язати дитині в усьому свою волю, але не в змозі

Якщо розглянути детальніше виділені нами типи родинного спілкування, то виявляється, що найбільш високий рівень комунікативно-мовленнєвого розвитку дошкільників виявлено при гармонійному типі (50,5%) родинного спілкування. При індивідуальному та негармонійному типах родинного спілкування високий рівень комунікативно-мовленнєвого розвитку нами не був зафіксований.

Нестійкість стилю виховання і спілкування спостерігається у більшості таких сімей і виявляється у коливаннях між суворим і ліберальним стилем, між підвищеною увагою до дитини і її емоційною відразою.

При індивідуальному та ліберальному типах родинного спілкування переважає середній рівень комунікативно-мовленнєвого розвитку дошкільників 75% та 70,2% відповідно.

Низький рівень комунікативно-мовленнєвого розвитку дошкільників найчастіше виявлено при негармонійному (66,6%) та авторитарному (45,5%) типах родинного спілкування.

Зіставивши результати, отримані у ході вивчення комунікативно-мовленнєвого розвитку дошкільників та типу родинного спілкування, ми отримали результати, представлені в таблиці 2.

Таблиця 2

Порівняльна характеристика типу родинного спілкування та рівня комунікативно-мовленнєвого розвитку дошкільника

№	Тип родинного спілкування	Рівень комунікативно-мовленнєвого розвитку		
		Високий	Середній	Низький
1	Гармонійний	50,5%	49,5%	0%
2	Ліберальний	1,5%	70,2%	28,3%
3	Авторитарний	7%	47,5%	45,5%
4	Індивідуальний	0%	75%	25%
5	Негармонійний	0%	33,4%	66,6%

Отже, можна стверджувати, що рівень комунікативно-мовленнєвого розвитку значною мірою залежить від родини, а саме від типу родинного спілкування. Як видно із отриманих результатів, чим кращі партнерські стосунки в сім'ї, чим частіше батьки виявляють зацікавленість дитиною, заохочують до спільного проведення часу, до мовленнєвої активності, тим вищий рівень комунікативно-мовленнєвого розвитку дитини. І навпаки, чим більше батьки не довіряють дитині і не поважають, суворо карають її, прагнуть нав'язати дитині у всьому свою волю, тим нижчий рівень комунікативно-мовленнєвого розвитку, що в свою чергу негативно впливає на особистісне зростання і соціалізацію дитини, тому що комунікативно-мовленнєвий розвиток є важливим компонентом її психічного розвитку.

Отже, доведено, що позитивне і гармонійне родинне спілкування є чинником успішного комунікативно-мовленнєвого розвитку дошкільника. Тобто необхідно диференційовано враховувати цей зв'язок при організації системи формувальної роботи, яка сприятиме ефективному комунікативно-мовленнєвому розвитку дошкільника.

Список використаних джерел

1. Лисина М. Влияние общения со взрослыми на психическое здоровье ребенка / М.И.Лисина // Дошкольное воспитание. – 1982. – № 8. – С. 43-47.
2. Общение и речь: Развитие речи у детей в общении со взрослыми / Под ред. М.И.Лисиной; Науч.-исслед. ин-т общей и педагогической психологии Акад. пед. наук СССР. – М.: Педагогика, 1985. – 208 с.
3. Пироженко Т.А. Коммуникативно-речевое развитие ребенка. Монография / Т.А.Пироженко. – К.: Нора-принт, 2002. – 310 с.
4. Практикум по возрастной и педагогической психологии: Учеб. пособ. для студ. пед. ин-тов / А.А.Алексеев, И.А.Архипова, Б.Н.Бабий и др.; Под ред. А.И.Щербакова. – М.: Просвещение, 1987. – 256 с.
5. Семиченко В.А. Мистецтво взаєморозуміння. Психологія та педагогіка сімейного спілкування: Навч. посібник для студентів вищ. навч. закладів. – 2-ге вид. / В.А.Семиченко, В.С.Заслуженюк. – К.: Веселка, 1998. – 214 с.
6. Сорокина Т. О некоторых особенностях общения детей со взрослыми / Т.Сорокина // Дошкол. воспитание. – 1980. – № 5. – С.47-49.

7. Урунтаева Г.А. Дошкольная психология: Учеб. пособ. для студ. сред. пед. учеб. заведений / Г.А.Урунтаева. – 4-е изд., стереотип. – М.: Академия, 1999. – 336 с.
8. Урунтаева Г.А. Практикум по дошкольной психологии: Пособ. для студ. высш. и сред. пед. учеб. заведений / Г.А.Урунтаева, Ю.А.Афонькина. – 2-е изд., стереотип. – М.: Издательский центр “Академия”, 2000. – 304 с.
9. Шаповаленко И.В. Возрастная психология (Психология развития и возрастная психология) / И.В.Шаповаленко. – М.: Гардарики, 2005. – 350 с.

In this article presented theoretical approaches to the problem of intercourse in psychology-pedagogical literature, factors and criteria of thinking-in-words development of preschool child.

Keywords: development of intercourse, preschool child, speech, parents, thinking-in-words development.

Отримано: 14.03.2010

УДК 159.98:616.1

А.В. Михальський, В.І.Співак

Організація психотерапевтичної допомоги хворим на гіпертонічну хворобу

У статті розглядаються основні причини та механізми розвитку гіпертонічної хвороби, психологічні особливості хворих. Висвітлені основні принципи лікування та особливості психотерапевтичної допомоги хворим.

Ключові слова: гіпертонічна хвороба, артеріальний тиск, особистісні риси, лікування, психотерапія.

В статье рассмотрены основные причины и механизмы развития гипертонической болезни, психологические особенности больных. Освещены основные принципы лечения та особенности психотерапевтической помощи больным.

Ключевые слова: гипертоническая болезнь, артериальное давление, личностные черты, лечение, психотерапия.

Гіпертонічна хвороба (ГХ) – захворювання, провідною ознакою якого є артеріальна гіпертензія, не пов'язана з якою-небудь відомою причиною. Ця хвороба уражує людей, які ведуть малорухливий та